

Židovske općine za vrijeme II. Svjetskog rata i njihove humanitarne aktivnosti

Židovske su općine u Hrvatskoj, koje su postojale još neko vrijeme, a zagrebačka općina cijelo vrijeme II. svjetskog rata, u okviru datih prilika i mogućnosti nastojale izvršiti svoju tradicionalnu funkciju zaštite i pomaganja svojeg članstva.

Inicijativa za ponovno aktiviranje židovske općine u Zagrebu (nakon nasilnog prekida 11.4.1941.) potekla je od rukovodstva općine. Ustaško redarstveno povjerenstvo-Židovski odsjek dozvolio je da se 16. svibnja obnovi rad «Židovske bogoštovne općine»¹. Konstituirano je Vijeće Židovske bogoštovne općine, koje je imalo 11 članova² uz suglasnost „Židovskog odsjeka“. Za predsjednika je izabran dr. Hugo Kohn (ubijen u logoru), a za tajnika Aleksandar Klein (kasnije emigrirao). Priključili su se i predstavnici sefardske židovske općine Cezar Gaon (otišao u Ameriku) i predstavnik ortodoksne židovske općine Leon Hessel (pobjegao preko Italije u Palestinu). Članovi općinskog rukovodstva, odbora i službenici općine, iako im je obećana zaštita³, većinom su poslani u logore smrti.

U Hrvatskoj su postojale točne i opširne informacije o članovima židovskih općina i posebno o njihovom imovnom stanju još prije osnivanja NDH i dolaska Nijemaca⁴, a sva je arhiva i imovina Židovskih općina zaplijenjena već prvih dana NDH.

Za objektivnu ocjenu rada židovskih općina u Hrvatskoj u doba Holokausta potrebno je naglasiti neke činjenice koje ih razlikuju od većine židovskih općina u okupiranoj Europi tzv. «Judenrate»

- Te su židovske općine u Hrvatskoj postojale od ranije kojima se dozvolio rad sa znanjem i dozvolom nacističkih vlasti,
- Rad tih općina bio je pod stalnim nadzorom, npr. Zagrebačka židovska općina morala je sve svoje zahtjeve za rješavanje problema i aktivnosti slati preko „Židovskog odsjeka“ pri ustaškom redarstvenom povjerenstvu, a preko njega je primala odgovore i rješenja.
- Inicijativa za ponovno aktiviranje židovske općine u Zagrebu (nakon nasilnog prekida 11.4.1941.) potekla od samog rukovodstva općine. Ustaško redarstveno povjerenstvo-Židovski odsjek dozvolio je da se 16. svibnja obnovi rad «Židovske bogoštovne općine»⁵

¹ Mihael Sobolevski : *Zagrebačka židovska općina od 1941. do 1945.godine*. Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj, Židovska općina Zagreb, 1998.

² U obnovljeno Vijeće su imenovani prijašnji članovi Predstojništva Židovske općine: dr. Hugo Kohn (Auschwitz ili Jasenovac), Lavoslav Steiner (Jasenovac), Dr. Dragutin Rosenberg, te Richard Kohn, prof. Aleksa Semnic (Jasenovac ili Pag), Albert Baum, dr. Miroslav B. Schlesinger (NOB?), Julio König i dr. Žiga Neumann (Jasenovac).

³ Židovski odsjek je članovima Vijeća i zaposlenicima u obnovljenoj općini izdao iskaznice (I. Goldstein, *Holokaust u Zagrebu, 2002, str 238*). Dr.Kohnu je bilo dozvoljeno kretanje do 23 sata i stanovanje u Schwartzovom domu, a u dozvoli tajniku Kleinu stoji da se «svaka pljenidba njegovih stvari mora odmah obustaviti». Napravljen je popis od 61 namještenika židovske bogoštovne općine.

⁴ Novija istraživanja i otvaranje arhiva u bivšem SSSR-u, posebno arhiva KGB, omogućila su uvid u način eksterminacije Židova u toj zemlji.. Osim „Einsatzgrupp“ veliku je ulogu odigrala **lokalna policija** koja je dala precizne podatke o židovskim obiteljima i omogućila «lov» ne samo na Židove već i na one koje su im pomagali. Posebnost nacističke aktivnosti na okupiranim teritorijama SSSR-a bila je da najčešće nisu stvarana geta. Židovi su bili brzo izolirani i likvidirani , katkada u roku od samo tjedan-dva.

⁵ Mihael Sobolevski : *Zagrebačka židovska općina od 1941. do 1945.godine*. Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj, Židovska općina Zagreb, 1998.

- Članovi Vijeća i odbora nisu bili imenovani od Židovskog odsjeka, ali je bila potrebna njegova suglasnost. Tako je konstituirano Vijeće Židovske bogoštovne općine od 11 članova⁶; za predsjednika je izabran dr. Hugo Kohn (ubijen u logoru), a za tajnika Aleksandar Klein (emigrirao). Priključili su se i predstavnici sefardske židovske općine Cezar Gaon (otišao u Ameriku) i predstavnik ortodoksne židovske općine Leon Hessel.
- Članovi općinskog rukovodstva, odbora i službenici općine, iako im je obećana zaštita⁷, većinom su poslani u logore smrti.
- U Hrvatskoj su, kao i u cijeloj Jugoslaviji, postojale točne i opširne informacije o članovima židovskih općina i posebno o njihovom imovnom stanju još prije osnivanja NDH i dolaska Nijemaca⁸.
- Sva je arhiva i imovina Židovskih općina zaplenjena već gotovo prvog dana NDH
- Znatna je bila uloga domaćih nacista i njihovih suradnika u odvođenju Židova u logore, jer su imali uvid i informacije o svojim sugrađanima, a i interes za njihovu imovinu. U krajevima gdje je bila znatna njemačka manjina (Volksdeutcheri) npr. Slavoniji, Srijemu i dr., Židovi su bili osobito proganjani, a postojala je i kompeticija između Nijemaca i ustaša za židovsku imovinu..

Metodologija NDH u odnosu prema Židovima isprobana je (adaptirana i na lokalne uvjete) i primijenjena u gotovo cijeloj okupiranoj Evropi. Potrebno je stoga da se upoznamo sa djelovanjem židovskih općina koje su bili u samom centru nacizma-Njemačkoj i koje su poslužile kao model za «Judenrate» u drugim zemljama.

O djelovanju «Judenrate» postoje vrlo podijeljena mišljenja. Hannah Arendt kritizira «ulogu židovskih lidera u destrukciji vlastitog naroda»⁹. Slični stav ima i Raul Hilberg koji smatra da su Židovska rukovodstva uvijek imala tradicionalnu strategiju suradnje s vlastima da bi se spriječili pogromi. Kada su shvatili da ta strategija nema učinka bili su već «uhvaćeni u zamku i isto postali žrtve» Drugi autori kao Isaiah Trunk i Aharon Weiss¹⁰ istraživali su stotine Judenrata i nisu našli jedinstveni oblik akcija i ponašanja. Oni smatraju da su «Judenrate» u početku bile tradicionalne organizacije-medijatori između židovskih zajednica i vlasti.

Organizirali su radne akcije, distribuirali hranu, osiguravali socijalnu i medicinsku pomoć, pripremali statistike itd. sve do momenta kada se od njih zahtjevalo da pomognu u

⁶ U obnovljeno Vijeće su imenovani prijašnji članovi Predstojništva Židovske općine: dr. Hugo Kohn (Auschwitz ili Jasenovac), Lavoslav Steiner (Jasenovac), Dr. Dragutin Rosenberg, te Richard Kohn, prof. Aleksa Semnic (Jasenovac ili Pag), Albert Baum, dr. Miroslav B. Schlesinger (NOB?), Julio König i dr. Žiga Neumann (Jasenovac).

⁷ Židovski odsjek je članovima Vijeća i zaposlenicima u obnovljenoj općini izdao iskaznice (I. Goldstein, Holokaust u Zagrebu, 2002, str 238). Dr. Kohnu je bilo dozvoljeno kretanje do 23 sata i stanovanje u Schwartzovom domu, a u dozvoli tajniku Kleinu stoji da se «svaka pljenidba njegovih stvari mora odmah obustaviti». Napravljen je popis od 61 namještenika židovske bogoštovne općine.

⁸ Novija istraživanja i otvaranje arhiva u bivšem SSSR-u, posebno arhiva KGB, omogućila su uvid u način eksterminacije Židova. Osim Einsatzgruppama veliku ulogu odigrala **lokalna policija** koja je dala precizne podatke o židovskim obiteljima i omogućila «lov» ne samo na Židove već i na one koje su im pomagali. Posebnost nacističke aktivnosti na okupiranim teritorijama SSSR-a bila je da najčešće nisu stvarana geta. Židovi su bili brzo izolirani i likvidirani, katkada u roku od samo tjedan-dva dana.

Vjerujemo da su i u NDH primjenjivane slične metode prikupljanja podataka i eksterminacije Židova.

⁹ Arendt je optužila vodstvo njemačkih Židova da su prihvatili privilegirani položaj i na taj način razjedinili židovsku populaciju i doprinijeli stišavanju eventualnih reakcija u njemačkoj populaciji. Ona smatra da bi, osobito u istočnim regijama, bilo manje žrtava ako ne bi bilo «Judenrate».

¹⁰ Istraživanje Beate Meyer, Yad Vashem 2000: «The Reichsvereinigung of Jews in Germany- A prototypical Judenrat?»

uništenju vlastite zajednice. Na taj su zahtjev bili različiti odgovori i ne može se napraviti jasna crta razgraničenja (Arendt) između kooperacije i kolaboracije.

Doron Rabinovici je istraživao židovsku zajednicu u Beču koja je malo po malo bila integrirana u politiku eksterminacije, a židovski funkcioneri su smatrali da služe svojoj zajednici i da je suradnja «manje zlo», te da će moći sačuvati bar dio zajednice.

U slučaju tzv. «Reichsvereinnugs» u Berlinu, organizacije koja se smatra prototipom kasnijih židovskih organizacija u okupiranim područjima, prema najnovijim istraživanjima (B. Meyer 2000) radilo se o nacističkoj politici prema Židovima: prisilna kooperacija između organa progona i židovske organizacije. Tako su npr. 1941. neki članovi odbora u židovskoj zajednici u Berlinu pozvani od Gestapoa, u tajnosti i pod prijetnjom koncentracijskog logora. Njima je rečeno da se priprema «relokacija» («Residential resettlement action») Židova. Ako židovska zajednica neće sudjelovati, to će učiniti Gestapo i druge organizacije same. Trebalo je sakupiti nekoliko tisuća Židova i ispuniti upitnike, a osim toga je Židovska zajednica trebala osigurati hranu i transport. Židovska zajednica je pristala na suradnju, ali nije znala da će ti transporti biti u logore smrti. Ispunila je 3.000 upitnika ne znajući da će ih kasnije Gestapo upotrijebiti.

Politika «prisilne emigracije» Židova iz Njemačke je kasnije zamjenjena politikom eksterminacije, najprije pod kamuflažom «evakuacije». Tako su organizirane «relokacije», napravljene liste, razasli nalozi za deportaciju i osnovani sabirni (pred-deportacijski) logori.

Posljednja autonomna židovska zajednica u Njemačkoj je raspuštena u proljeće 1943. i preostali Židovi (koji su bili na neki način zaštićeni prisilnim radom) su uhvaćeni, a rukovodioci i članovi odbora su također deportirani. Nakon toga su u deportaciju uključeni i oni koji su bili zaštićeni kao npr. partneri iz mješovitih brakova koji su tako završavali bilo rastavom braka ili smrću.

Humanitarne aktivnosti židovskih općina u Hrvatskoj za vrijeme Holokausta

Židovske općine u Hrvatskoj su već od 1933. godine bile uključene u proces spašavanja i pomaganja brojnih izbjeglica. Tada je Savez jevrejskih opština Jugoslavije osnovao u Zagrebu «Odbor za pomoć izbjeglicama» pod predsjedanjem dr. Maxa Pscherhofa, a sekretar je bio Aleksandar Klein. U Biltenu Hidahtut oley ex-Yugoslavia (broj 25/1, 1987) objavila je Ruth Lipa članak «Pomoć Jevreja Jugoslavije jevrejskim izbjeglicama 1933-1941» koji je napisan na osnovi dokumentacije i ostavštine Aleksandra Kleina.

U Savezu je osnovan Socijalni fond za pomaganje izbjeglicama (23.4.1939) u koji su sve općine trebale davati priloge. Sredstva nisu više bila dostatna za sve veći broj izbjeglica, pa se uveo tzv. «socijalni porez» koji je iznosio dodatnih 100% na redoviti općinski porez.

Do 1939. godine su izbjeglice dobivale od vlade dozvolu boravka i prebivališta (uz izvjesno ograničenje kretanja). Odbor je bio odgovoran i davao im je materijalnu, vjersku i kulturnu pomoć, besplatnu liječničku pomoć, a djeca su uključena u židovsku školu. U Zagrebu su organizirane akcije u kojima su sabrana znatna sredstva za pomoć izbjeglicama

i njihovom daljnjem odlasku u Bugarsku, Grčku, Italiju i Tursku ili Palestinu. U Zagrebu je u to vrijeme osnovano «Udruženje žena za pomoć izbjeglicama» pod vodstvom Ele Tobolski. Imale su «šivaonu» i «bolesničku pomoć».

Poznata je akcija «Wiza» koja je spasila 250 djece «Alijah hanoar iz Berlina. Utemeljiteljica «Alijat hanoar» bila je Recha Freier koja je na taj način spašavala djecu iz Njemačke.

Prije početka rata u Jugoslaviji uspjelo je 130 djece posredstvom «Alijat hanoar» i 30 djevojaka posredstvom «WIZA» poslati u Izrael.

Ukupno je od 1933. do travnja 1941. kroz Jugoslaviju prošlo 55.500 izbjeglica. Oko 6.800 izbjeglica prošlo je Dunavom do Crnoga Mora preko luke Kladovo na granici prema Rumunjskoj. Zadnji brod sa oko 1.100 izbjeglica iz Beča i Bratislave koji je stigao u Jugoslaviju 1939. zaustavljen je u Kladovu, te su izbjeglice nakon mnogo muka i čekanja prebačeni u Šabac i stradali.

Osobito je dramatično bilo u ožujku 1938. kada je oko 60 obitelji iz Rechnitza u Burgenlandu dovedeno na tromeđu Jugoslavije, Mađarske i Austrije i ostavljeno u magazinu carinarnice. Moralo se brzo ishoditi dozvola ulaska u Jugoslaviju. Tu se veoma angažirao dr. Pscherhof i njegov Odbor koji je čak organizirao i opskrbu izbjeglica od Židova iz okolnih mjesta. Dan prije isteka konačnog roka stigla je obavijest Aleksandru Kleinu da se daje dozvola za tri mjeseca boravka u Jugoslaviji, te su upućeni u Podravsku Slatinu, gdje je otvoren prvi «Centar za boravak izbjeglica». Uspjeli su otići u Izrael ili pomoću «Hicema» u druge zemlje.

Nije bilo dozvoljeno da izbjeglice ostanu u gradovima pa su smješteni u manja mjesta gdje su se smjeli kretati samo u okrugu boravišta. Svako je mjesto imalo 2 povjerenika ali unutar boravišta su imali autonomiju. Osim hrane i stanovanja dobivali su od Odbora džeparac (50 dinara mjesečno).

Uspjelo se ponovno uspostaviti Palestinski ured pod vodstvom Richarda (Rikija) Kohna koji je tokom 1940. uspio prebaciti u Izrael 1540 odraslih Židova kao i djecu iz Šapca i Zagreba. Grupa djece(33) koja je trebala otići u Izrael zaustavljena je upadom Nijemaca u Jugoslaviju. Oni su se ipak uspjeli spasiti (zajedno sa 16 omladinaca iz Austrije) pod vodstvom Joška Indiga i uz pomoć Delassema. Iz logora (Lengel-Krizman Narcisa) Đakovo se dio djece smjestio u židovske obitelji u Osijeku, ali su mnoga stradala. Neka od te djece su spašena zahvaljujući pomoći hrvatskih obitelji

U posljednji čas spašena je grupa djece iz Zagreba. Trebalo je preko Budimpešte djecu dovesti u Istambul (Marija Bauer) i onda dalje u Palestinu. Napravljena je lista (14.5.1942) od 86 djece i 9 pratilaca. Zbog birokracije izgubljeno je vrijeme i 7.2.1943 iz Zagreba je krenulo samo 11 djece i u Palestinu su stigli 23.2.1943.

Iz Splita je spašena grupa židovske djece bez roditelja koja je uz pomoć Delassema poslana u Nonantolu u Italiji, kamo je stigla 14. travnja 1943. godine. O spašavanju židovske djece piše Ženi Lebl («Kindertransport iz NDH»,1994).

U Zagrebu je židovska općina uspjela djelovati kroz cijelo vrijeme NDH, a inicijativa za ponovno aktiviranje općine, nakon nasilnog prekida 11.4.1941, potekla je od rukovodstva općine. Konstituirano je novo Vijeće Židovske bogoštovne općine.

U lipnju 1941. Židovska općina u Zagrebu izvještava da nije u mogućnosti da sama izdržava izbjeglice na cijelom području NDH te njihova pojedina boravišta dodjeluje na izdržavanje drugim općinama: Bosanski Šamac (30 osoba) dodjeluje se židovskim općinama Bosanski Šamac i Vukovar; Derventa (98 osoba) općinama Derventa, Mostar, Zavidovići, Žepče, Visoko i Doboj; Ruma (153 osobe) općinama Ruma, Sremska Mitrovica i Zemun; Lipik (64 osobe) općinama Lipik, Pakrac, Virovitica i Slavonska Požega; Banja Slatina (74 osobe) općinama Banja Luka, (aškenaškoj i sefardskoj), Prijedor, Sanski Most i Travnik; Daruvar (88 osoba) općinama Daruvar, Bjelovar, Nova Gradiška; Tuzla (12 osoba) općini Tuzla; Donji Lapac (6 osoba) općinama Bihać i Bijeljina; Sarajevo (oko 100 osoba) općini Sarajevo (aškenaškoj i sefardskoj); Pisarovinu (30 osoba), Draganiće (178 osoba), Kerestinec (160 osoba) i Zagreb (450 osoba) preuzela je na potpuno izdržavanje općina Zagreb uz pomoć nekih manjih okolnih općinama.

U Zagrebu je u okviru socijalnog odsjeka osnovana zdravstvena zaštita u kojoj sudjeluje većina židovskih liječnika besplatno, dali su sve uzorke patentiranih lijekova, tako da je uređena dobro snabdjevena kućna apoteka. Liječnički pregledi obavljali su u ordinaciji dr. Schlesingera, a dužnost društvenog liječnika imao je dr. Alfred Neufeld. Tako je osnovana ambulanta pod nazivom "Ambulatorij za neimućne Židove". Osnovan je i židovski dječji dispanzer u ordinaciji dr. Lea Wilfa.

Iz pedantnog izvještaja Židovske općine u Zagrebu za 1941. godinu saznajemo da je: uzdržavano 1.100 emigranata u zbirnim boravištima; 1.500 interniraca u Loborgradu; slala se hrana, odjeća i lijekovi u Jasenovac (Skrb za logore-paketi za oko 4.000 logoraša); pomagalo se internirce u Đakovu (oko 1.200 osoba); izdržavalo u Stenjevcu 56 starih osoba i 10 domara; osiguralo 300 obroka dnevno u Pučkoj kuhinji (Preradovićeve); uzdržavalo sklonište za starce i djecu (22 osobe); osigurala ambulanta za oskudne, zubarski ambulatorij i dječji Ambulatorij te plaćali bolnički troškovi i davala pomoć. Židovska općina u Zagrebu je osigurala i prehranu Židova iz drugih općina, koji se na prolazu u logore zadržavaju nekoliko dana u Zagrebu (iz Varaždina, Koprivnice, Ludbrega i okolnih mjesta).

Nakon ulaska Nijemaca u Zagreb, stanari (78 žena i 22 muškarca) Doma Lavoslav Schwarz u Maksimirskoj cesti morali su u roku od 24 sata napustiti Dom. Starci su uz pomoć Đure Harandija (domara) i Marije Bučar (medicinske sestre) smješteni u dvije kućice na osami u Stenjevcu, a 8.12.1943. su kamionima prebačeni u malu kućicu koja je kasnije nadograđena u Brezovici (na imanju kardinala Stepinca). Preživjelo je 8 muškaraca i 44 žene (M. Sabolevski, 1998)

Židovska općina u Zagrebu pomagala je svojim članovima koji su ostali bez smještaja, osobito ženama s djecom na taj način da ih je u prvo vrijeme smjestila u stanove (I. Goldstein, Holokaust u Zagrebu) u kojima su prije rata bili učenici i učenice ili je stanove unajmila. Ukupno je u 6 stanova i kuća, uoči zadnjeg odvođenja Židova iz Zagreba u svibnju 1943, bilo sklonjeno oko 140 osoba.

Pučka škola je nastavila radom 9. rujna u novim prostorijama u Trenkovoju ulici. Početkom školske godine 1941/42 upisano je u školu svega 94 učenika i učenica. Mnogi roditelji ostali su bez ikakve zarade, dok su drugi upućeni u logore. Odlučeno je da se školskoj djeci besplatno dijeli doručak.

Pokazala se potreba i za osnivanje obdaništa, u kojem bi djeca mogla boraviti u izvanškolsko vrijeme. Predviđeno je, da bi nadzor nad ovim obdaništem bio povjeren

učiteljicama židovske pučke škole (Dragica Kohn). U stanu Miriam Weiller bio je organiziran dječji vrtić. Ona je popila otrov kada su ustaše došli po nju (15. travnja 1942).

Prilikom slanja paketa Židovima u logore Jasenovac i Staru Gradišku vodila se evidencija ne samo kada i kome je poslan paket, već i da li je primitak paketa potvrđen. Ako se nije dobio odgovor u roku od tri mjeseca, prestalo se sa slanjem paketa.

Logor Gredjani <i>Jasenovac</i>		Prezime i Ime - Oznaka <i>Kraus Alfred Pinkasa V. gr.</i>	
Datum javljanja	Poslani paketi	Primjetba	
18. X. 1942	28. X. 11. XI. 2. XII. 25. XII. 13. I. '43	tr. p.	
5. I. 1943	27. I. 17. II. 3. III. 29. III. 19. IV. 26. V. 1943		
2. 6. "	28. I. 9/IV 22/V 7/8 20/8 6/9 11/10 25/10	kako vidim	
2. 2. 12 "	8/11 25/11 14/12 3/1 14/12 29/12 14/1 24/1 3/2/4 "		
23. 11. 44	11/12 24/12 30/12 9/1 14/1 23/1 29/1 5/1 11/1	20/VIII - 43	
22. 1. 45	19/1 9/3 25/1 19/3 17/3 27/3 6/4 16/4 17/4	Jasenovac	

**USTAŠKO REDARSTVENO POVJERENIŠTVO
U ZAGREBU
Židovski odsjek**

Židovska legitimacija br. 3292

za Židova Kornfein Robert

iz Zagreba rođen 5. VI. 1892

Mjesto Zagreba Odsjek Zagreba

St. Kornfein Robert Državljanstvo: Hrvatsko

prešao se pod ovaj povjereništva: 5. VI. 1941.

JAVREJSKI ISPRUŽNI MUJ - ZAGREB

Reg. br.: 3725 Sigetnica: K. 12-4-2/9 Pr. negativ:

Iz djelovanja Židovske općine u Zagrebu 1941. godine

Već je 11. travnja 1941, dan nakon osnivanja NDH, zaposjednuta zgrada Židovske općine, a imovina i arhiva zaplijenjene.

U svibnju 1941. je na trgu Kralja Tomislava broj 1, odobrenjem nadležnih vlasti, nastavljen rad općine koja je nazvana «Židovska bogoštovna općina u Zagrebu».

Pronašli smo originalne zapisnike sa sjednica te opći, iz kojih donosimo najvažnije zaključke:

Prva sjednica Vijeća Židovske općine održana je 22. svibnja 1941. godine te je organiziran rad općine. Tada se iz zapisnika može vidjeti da se nove uredske prostorije tek opremaju i adaptiraju za rad.

Dopisom br. 723/1941 Ravnateljstvu Ustaškog redarstva, Židovski odsjek, od 31. srpnja 1941, Židovska bogoštovna općina obavještava da su «zaštitne legitimacije» dobili (to nam je prilika da utvrdimo tko je tada radio u općini) slijedećih 69 osoba:

Članovi vijeća: Dr. Hugo Kohn, Dr. Dragutin Rosenberg, Rikard Kohn, Leon Hessel i dr. Karlo Breyer. *Članovi Odsjeka za «Skrb i logore»:* Dezider Abraham i Ing. Ernest Tausk. *Članovi Odsjeka za zdravstvenu zaštitu:* Dr. Alfred Neufeld, dr. Ivo Low, dr. Zdenko Lowenthal, dr. Albert Schlessinger. *Liječnik Doma nemoćnika:* Dr. Samuel Deutsch. *Upravitelji Doma nemoćnika u Stenjevcu:* Ferdo Singer i Vladimir Neumann. *Upravitelj Doma naučnica:* Vilko Grünhut, *Upravitelj Pučke kuhinje:* Pavao Goldstein. *Ekonom Pučke kuhinje:* Hinko Schlesinger, *Nabavljač i glavni kuhar Pučke kuhinje:* Viktor Kohn, *Predstojnik općinskog ureda:* Aleksandar Klein. *Administrativni činovnici:* Herman Bresslauer, Robert Veith, Eugen Kohn, Zlata Goldschmidt, Zora Habermfeld, Vilim Schwarz, Božidar Kon, Magda Grün, Emil Schwarz, Otto Deutsch, Mira Katan, Marko Hoffmann; *Inkasanti općinskog prinosa:* Hugo Jungwirth, Ernest Richter, David Atias ; *Činovnici Socijalnog odsjeka:* Josip Abraham, pročelnik; Ruža Hacker, Lorand Lowy, Ida Mandolfo, Alica Gross, Robert Stein, Vladimir Gottlieb, Norbert Kišicky, Vilim Glückjeger Edmund; *Činovnici Pravnog odsjeka:* dr. Eduard Mandolfo i dr. Branko Grossmann; *Službenici Odsjeka za pokapanje mrtvaca i njegu bolesnika:* Mirko Balog, Milan Spitzer, Hermann Weiss, Heinrich Freywald, Izidor Herzberger i Aleksandar Rechnitzer; *Bogoslužje:* Dr. Gavro Schwarz, nadrabin; dr. Miroslav Freiburger, rabin; dr. Isak Baruch, zamjenik rabina; Bernard Grüner, nadkantor; Isak Hendel, kantor; Eugen Mandel, kantor; Josip Baš, pisar nadrabinata; Ilija Weiss, hramski čuvar ; *Školski zbor:* dr. Moric Levi, vjeroučitelj na srednjim školama; Gizela Fuchs-Kohn, ravnateljica Pučke škole; Hani Flesch, učiteljica; Elvira Reich, učiteljica; Alice Dukes, učiteljica; Ružica Schlessinger, učiteljica; Nisim Konfino, Mirjama Weiller, upravitelj *Dječjeg obdaništa*, Greta Weiss, učiteljica pučke škole, Geza Lang, *podvornik*. Ustanovljen je i novi odsjek za pokrštene koji u navedenom dopisu nije spomenut.

Na drugoj sjednici Vijeća Židovske bogoštovne općine u Zagrebu od 4. lipnja 1941. osnovan je *Ženski socijalni odsjek* čije je osnivanje odobrila nadležna vlast. Za članove

odsjeka imenovane su: Konig Julija, Neumann Marija, Klein Hilda, Frank Stanka, Stein Dora, Kabiljo Helena, Schlesinger Margita, Schulz Marta, Njemirovskij Terka, Gewolb Slavica i Stern Bronia.

Na sjednici je također zaključeno da se “Židovski znakovi”, za koje se Ustaškom redarstvu trebalo platiti 500.000 dinara, naplaćuju od općinara po 100 dinara po paru.

U lipnju 1941. Općina izvještava da nije u mogućnosti da sama izdržava izbjeglice na cijelom području NDH i stoga pojedina zajednička boravišta dodjeljuje na izdržavanje bogoštovnim općinama. Iz tog je dopisa zagrebačke Židovske općine vidljivo da je bilo u sabiralištima (boravištima) registrirano 1.218 židovskih izbjeglica za koje su se morale brinuti same općine. Također se može zaključiti da su u to vrijeme bile aktivne i druge židovske općine osim zagrebačke.

Na trećoj sjednici Vijeća 31. srpnja 1941. ustanovilo se da je broj članova Vijeća spao na svega 4. Neki su članovi Vijeća napustili Zagreb, a neki su internirani. Zbog odlaska dr. Miroslava Schlesingera na službu u Bosnu, u Vijeće se kooptira dr. Karlo Breyer. Kako je potpredsjednik Općine Lavoslav Steiner interniran, to ga zamjenjuje dr. Drago Rosenberg. U ljeto 1941. od hapšenja je bila izuzeta veća grupa liječnika (iz Zagreba oko 90) koji su se dobrovoljno prijavili za rad u Bosni radi suzbijanja endemijskog sifilisa. Bilo je obećano da će im porodice biti zaštićene, ali su i one doživjele početkom 1942. istu sudbinu kao ostali Židovi, odvedeni su u logore. (Lengel-Krizman,1996). Razni odsjeci su ostali bez potrebnih suradnika i svima su dodijeljeni kao pomoć dr. Gavro Schwarz i dr. Miroslav Freiburger. U kuratorij doma Lavoslav Schwarz imenovani su dr. Milan Schwarz i dr. Samuel Deutsch; za zdravstvenu zaštitu: dr. Alfred Neufeld, dr. Ivo Low, dr. Zdenko Lowenthal i dr. Albert Schlesinger; u Skrb za logore: Desider Abraham i ing Ernest Tausk.

30.srpnja 1941. na sjednici Odsjeka za Dom nemoćnika u Stenjevcu, prima se na znanje izvještaj dr. Milana Schwarzza da su se domari u Stenjevcu privikli i da je prehrana dostatna.

U dom naučnica su u posebnu sobu smještene bivše domarice Schwarzovog doma: Hermina Weiss, Cilika Rechnitzer, Šarlota Rechnitzer, Anka Steiner, Julija Eigenmacht, Klementina Keller, Rosa Reisner, Jetta Kellner, Jetta Goldberger, Hermina Rosenberg, Hermina Kardoš, Roza Epstein i Hermina Karpeles.

Na sjednici od 30.rujna 1941. u izvještaju se kaže:

“Odobrenjem nadležnih vlasti nastavili srne radom u drugoj polovini mjeseca svibnja ove godine. Uslijed izmijenjenih uslova naše se djelovanje razvijalo u dva pravca: u granicama novih mogućnosti nastojali smo da produžimo onu djelatnost općine, koja oduvijek predstavlja njene zadatke i ciljeve, dok smo s druge strane najhitnije pristupili uređenju onih poslova, koje nam je nametnuo novi poredak u svom gledanju na rješavanje židovskog pitanja”.

Vjerskim potrebama udovoljavalo se u punom opsegu. Općinari aškenaškog i sefardskog obreda raspoložu bogomoljom u Trenkovoju ulici br. 9/1. kat, gdje se redovno tj. radnim danom i subotom održavaju jutarnja i večernja bogoslužja.

Na četvrtoj sjednici Vijeća 15. i 19. prosinca 1941. (čije je održavanje i dnevni red odobren po Ravnateljstvu ustaškog redarstva, Židovski odsjek) jedna od glavnih tema bila je uzdržavanje zatočeničkih logora. Zaključeno je da se najhitnije urgiraju rješenja predstavki upućenih *Ravnateljstvu za gospodarstvenu ponovu* i Židovskom odsjeku Ravnateljstva ustaškog redarstva, jer će se inače u pomanjkanju sredstava morati obustaviti izdržavanje zatočeničkih logora. Kako će delegati bogoštovne općine iz Osijeka posjetiti neka mjesta u Mađarskoj i pokušati doći do sredstava, to je zaključeno da im se iz Zagreba priključi David Levi. U Budimpeštu treba otputovati dr. Dragutin Rosenberg i Deszo Abraham radi kontakta s predstavnicima JOINT-a. U logor u Đakovu trebaju otputovati Ivo Hochsinger, Ruža Hacker i David Levi.

U vezi odnosa sa Socijalnim domom za zaštitu djevojaka u Lobor gradu, u kojem su smještene zatočenice, zaključeno je „da se pozove dr. Pajas i s njim ti odnosi uredi“. Dom nemoćnika u Stenjevcu treba da posjete dr. Hugo Kon, Aleksandar Klein i Robert Veith. Skupno boravište izbjeglica u Draganićima treba da posjete Aleksandar Klein i Josip Abraham.

Zaključeno je da se napravi predstavka Ravnateljstvu ustaškog redarstva Židovski odsjek i moli puštanje na slobodu iz istražnog zatvora dr. Karla Breyera.

Peta sjednica Vijeća Židovske bogoštovne općine održana je 31. prosinca 1941. sa dnevnim redom: razrez prinosa za god. 1942.

Iz zapisnika sa sjednica možemo nadalje navesti slijedeće:
„Kako je veliki broj naših općinara odveden u logore Gospić, na Velebit i otok Pag, to smo u okviru socijalnog odsjeka organizirali i odsjek Skrb za logore sa zadatkom da se brine za nabavu lijekova hrane i inih potreba naših članova u svim logorima.

Nažalost nismo mogli doći s našim članovima u kontakt, izuzev omladinaca, koji su bili smješteni u Koprivnici te koje smo kroz 6 tjedana svim potrebama snabdijevali. Poduzeti su koraci da se ishodi dozvola kako bi naša općina mogla logore snabdijevati i potrebitim živežnim namirnicama.

Moramo istaći i naš rad oko prehrane Židova iz drugih općina, koji se na prolazu u logor zadržavaju nekoliko dana u Zagrebu, te smo imali na brizi našu braću iz Varaždina, Koprivnice, Ludbrega i okolnih mjesta.

U okviru socijalnog odsjeka osnovana je zdravstvena zaštita, u čemu sudjeluje većina židovskih liječnika besplatno, dali su sve uzorke patentiranih lijekova, tako da je uređena dobro snabdjevena kućna apoteka. Liječnički pregledi obavljati će se u ordinaciji dr. Schlesingera, a dužnost društvenog liječnika vršit će dr. Alfred Neufeld. Ambulanta je pod nazivom *Ambulatorij za neimućne Židove*.

Osnovan je židovski dječji dispanzer u ordinaciji dr. Lea Wilfa.

Otvorena je Židovska pučka kuhinja u prostorijama bivše Židovske akademske menze u Preradovićevoj broj 29, kuhat će se samo ručak, 200 besplatnih, 20 povlaštenih i 30 plaćenih korisnika. Glavna kuharica Frida Bauer. Od nadležnog prehrambenog ureda zatražena je dozvola za nabavku živežnih namirnica, ali je molba odbijena.

Uredili smo dom nemoćnika u Stenjevcu u koji smo smjestili starce i starice koji su napuštanjem Švarcovog doma u Zagrebu ostali bez doma. Iznajmljene su dvije kuće u koje su smještene 52 osobe (upravitelji Ferdo Singer i Neiman sa suprugama). Daljnjih 9 starica smješteno je u domu za naučnice u Zagrebu, a pošto je još mnogo staraca ostalo neopskrbljeno, nastojat ćemo u Stenjevcu pronaći još koju zgradu...

.. .U pojedinim slučajevima smo bili prisiljeni da unatoč tome što smo na sebe preuzeli izdržavanje 800 osoba, da u pojedina druga boravišta šaljemo oveće iznose kako bi sprečili gladovanje naših štićenika...Izbjeglicama u Zagrebu smo povisili potporu od 50 na 70 din tjedno i 2 objeda u Pučkoj kuhinji..."

Iz pedantnog izvještaja za 1941. godinu saznajemo da je:

- održavano 1.100 emigranata u zbirnim boravištima,
- potpuno izdržavano 1.500 interniraca u Lobar-Gradu
- da se slala hrana, odjeća i lijekovi u Jasenovac (za 4.000 osoba)
- potpuno izdržavalo internirce u Đakovu (1.200 osoba)
- izdržavalo u Stenjevcu 56 osoba i 10 domara
- osiguralo 300 obroka dnevno u Pučkoj kuhinji
- održavalo sklonište za starce i djecu (22 osobe)
- osigurala ambulanta za oskudne, zubarski ambulatorij, dječji ambulatorij
- plaćali bolnički troškovi, davala pomoć.
-

Židovska općina u Zagrebu pomagala je svojim članovima koji su ostali bez smještaja, osobito ženama s djecom, na taj način da ih je u prvo vrijeme smjestila u stanove koji su prije rata služili za smještaj učenika i učenica ili je stanove unajmila. U 6 stanova i kuća stanovalo je ukupno oko 140 osoba uoči zadnjeg odvođenja u logore svibnja 1943. Oni su bili smješteni u domu za učenice u Petrinjskoj 44, u domu za učenice u Boškovićevoj 3, u Draškovićevoj 25, Dužice 18, Lovranskoj 15, Rabskoj 27, Trenkovojoj 9 i Savskoj 57. Izgleda da su svi stanari tih domova na kraju otpremljeni u Auschwitz, samo su se spasili oni «starci» koji su bili na imanju kardinala Stepinca u Brezovici.

Židovska općina u Dubrovniku je 1941. brojila 148 članova od kojih je 87 živjelo i gradu Dubrovniku (Tolentino, 1971., Stulli, 1989.).

Nakon dolaska nacista na vlast u Njemačkoj, počele su pristizati izbjeglice iz Njemačke i Austrije, a kasnije i iz Rumunjske. U 1940. pristižu i izbjeglice iz Italije.

Već je sredinom 1941. bilo u Dubrovniku 1.600 izbjeglica, većinom iz Bosne i Hercegovine. Osim toga je Židovska općina u Dubrovniku pružila pomoć općini u Sarajevu i Mostaru te izbjeglicama koje su bile smještene u logorima u Čapljini (147 Židova iz Austrije, Poljske i ČSR) i Gackom (117 izbjeglica iz Njemačke).

Tu je veliku ulogu odigrao predsjednik dubrovačke Židovske općine Julius Mandl, koji je poslije i sam stradao.

Židovi Dubrovnika su bili na udaru rasnih zakona i zabrana. Već u lipnju 1941. počinju odvoditi Židove u Jasenovac. Osim uništavanja i pljačke židovske imovine, matične knjige, arhivi i zapisnici iz sinagoge. Uspjelo se spasiti svitke Tore i predmete potrebne za službu u sinagogi. Nakon dolaska Talijana, koji su u Dubrovniku preuzeli i civilnu vlast u jesen 1941, prestale su deportacije.

Ipak se i u tom području osnivaju logori (u jesen 1942) u Kubarima, Gružu i na otoku Lopudu. Židovi iz svih logora na području Dubrovnika prebačeni su 1943. godine u tri transporta (28.5., 20.6. i 30.6.1943) u logor na otoku Rabu.

Nekoliko Židova koji su ostali u Dubrovniku, nakon kapitulacije Italije, Nijemci odvođe u logore ili odmah ubijaju.

Židovska općina u Splitu je u vrijeme II. svjetskog rata imala važnu ulogu u prihvatu i zbrinjavanju židovskih izbjeglica. Iako relativno mala po broju članstva (Dr. Albert Vajs navodi brojku od 415 Židova pred II. svjetski rat). Split je i sam bio pod okupacijom Talijana od proljeća 1941. Bilo je i ozbiljnih napada na Židove i njihovu imovinu kao npr. 12.6.1942 godine o čemu izvještava talijanski perfekt Paolo Zerbin: «To je bila "odmazda" za bačenu bočicu mastila na ploču o ulasku talijanske vojske u Split. U 6.30 sati 12.6.42 fašisti iz bataljuna "Toscanba" devastirali su mjesnu sinagogu, od namještaja napravili lomaču na Narodnom trgu i opljačkali vrijedne stvari. Židove koji su bili u sinagogi su premlatili. Ušli su u židovske stanove, izbacili stvari i spalili na lomači.

Brojne su izbjeglice iz Austrije, Čehoslovačke i Poljske potražili sklonište u talijanskoj zoni na Jadranskoj obali. Osnovani su privremeni logori za njihov smještaj, a splitski su Židovi pomagali logore u Čapljini i Makarskoj, nastojeći im osigurati daljnji bijeg, najčešće u Italiju.

Još je više izbjeglica pristiglo u Split kada je okupirana Jugoslavija i osnovana NDH. Pretpostavlja se da je u Splitu bilo oko 3.000 izbjeglica. Smješteni su po privatnim kućama i u prostorijama kulturnog društva «Jarden».

U židovskoj općini je osnovan posebni Emigrantski odbor na čelu sa predsjednikom općine Viktorom Morpurgom (koji je kasnije i sam stradao u logoru), uz veliku pomoć tajnika općine Jehiela Kamhija. Zalaganjem općine u Splitu talijanske su vlasti dozvolile boravak izbjeglica i odobrile im karte za opskrbu hranom i novčanu pomoć.

Uspostavljene su veze i tražena pomoć od međunarodnih organizacija, a osobito je Dellasema.

Splitski Židovi su slali hranu, lijekove, pa i novac Židovima koji su bili u logorima Jasenovac, Kruščica, Loborgrad i Đakovo.

Kada su Talijani, pod pritiskom Nijemaca, konfinirali židovske izbjeglice u Italiju i otok Korčulu (Pretpostavlja se da je na Korčulu prebačeno oko 500, a u Italiju oko 1.100 Židova) židovska se općina i nadalje brinula, prikupljala odjeću i obuću te je čak imala kurire za vezu između logora i sabirališta (dr. Jakica Altaras).

Osigurali su zdravstvenu zaštitu i nastavu za izbjeglice. «Židovsku ambulantu» je vodio dr. Milan Zon, a radili su liječnici dr. Silvije Altaras, dr. Samuel Baruh i drugi.

U Splitu su židovski učenici odstranjeni iz škola te je za njih Općina organizirala osnovnu školu (četiri razreda) i srednjoškolski tečaj (osam razreda). Inicijativu je dao Markus Finci, a organizaciju nastave je vodio profesor Sigmund Šteg. Učestvovali su u drugi profesori- emigranti.

Židovska općina u Osijeku posebno je stradala za vrijeme II. svjetskog rata, jer je bila proganjana ne samo od Ustaša već i od pripadnika njemačke manjine (Volksdeutcher) koji su bili znatni u Osijeku i Slavoniji. U osječku židovsku općinu postavljen je povjerenik (Binder, činovnik u Osijeku), no on nije dugo ostao, jer su se za vlast nad Židovskom općinom borile njemačka grupa u Osijeku i mjesna policija.

Početkom ožujka 1942. godine započela je gradnja posebnog židovskog naselja izvan Osijeka, na Tenjskoj cesti (oko 3-4 kilometra od Osijeka). Sklopljen je ugovor po kojemu će Židovi izgraditi o svom trošku naselje Tenje do juna 1942. i preseliti se u njega (u etapama), a predstavnici vlasti su izjavili da će to biti “konačno rješenje židovskog pitanja”. Napravljen je zapisnik potpisan od dr. Marka Leitnera iz Židovske općine koji je kasnije je odveden u logor, a zapisnik je nestao. Izgradnja naselja je započela u aprilu 1942. Radovima su upravljali Žiga Wolner (upravitelj naselja) i Žiga Mautner, odbornici židovske općine. Radnu službu je vodio Lev Kister, a u logoru su bile i straže koje je vodio Hinko Bauer.

Već sredinom srpnja dolazi iz Zagreba SS oficir koji iz Tenje šalje prvi transport u Njemačke logore.

Logorska uprava je nakon dolaska Židova iz okoline Osijeka proširena sa Milanom Feliksom iz Donjeg Miholjca, Belom Štrausom iz Podravske Slatine i Maksom Kohnom iz Đakova. Dragutin Glasner iz D. Miholjca se brinuo za opskrbu. Sanitetsku službu su vodili dr. Kovač i dr. Kraus.

Situacija se sve više pogoršavala. Ustaše su preuzeli straže i tako je naselje Tenje pretvoreno u logor iz kojega se nije moglo izaći bez posebne propusnice. U logoru su bili svi Židovi Osijeka osim odbornika Židovske Bogoštovne Općine i Židova koji su bili u mješovitom braku.

Židovi iz okolnih mjesta, Valpova, Donjeg Miholjca, Slatine, Našica, Đakova (koji su još bili na slobodi ili u posebnim skupljalištima) poslani su u logor Tenje, tako da se broj logoraša povećao na više od 3.000 ljudi za koje Židovska općina nastoji osigurati ishranu. 19.VIII. 42, na poziv ing. Pičilića iz Jasenovca tamo odlazi 150 stručnjaka.

29.jula 1942. delegati Općine (Slavko Klein i Julio Sternberg) su pozvani u Zagreb na razgovor. Naređeno im je da obustave radove u logoru Tenje i da će svi Židovi biti transportirani u Njemačku na prisilni rad usprkos protivljenju odbornika i ranije postignutom dogovoru i zapisniku.

Prvi transport sa oko 1.500 Židova je krenuo 15.8.1942. To su bili Židovi iz naselja Tenje (900) i 600 Židova iz Bjelovara, Koprivnice i Virovitice koji su dan prije stigli u Tenje. 22. 8. 1942 navečer je krenuo je drugi transport sa preostalim Židovima iz logora Tenje. Posljednji transport iz Osijeka krenuo je u noći 22/23 kolovoza 1942, preko Loborgrada za Auschwitz. Od 3.000 Židova iz logora Tenje samo se oko 10 osoba vratilo kući.

Dana 8.8.1942. pozvana je cjelokupna Uprava Židovske općine na «dogovor» u ustaški stožer, gdje su ih uhapsili pod izlikom da je bivši pročelnik židovske općine Bela Friedman pobjegao (što nije bila istina)

U studenom 1941. dobila je **Židovska općina u Osijeku** nalog da nađe mjesto za smještaj oko 2000 židovskih žena i djece iz Sarajeva..Općini je uspjelo naći prazni mlin "Cereale", vlasništvo biskupije u Đakovu i adaptirati ga. Akcija prihvata židovskih žena i djece iz Sarajeva realizirana je suradnjom židovskih općina Osijek, Zagreb, Slavonski Brod i Sarajevo. Posebna omladinska «Leteća ekipa» je nesebično pomagala.

Transport je krenuo iz Sarajeva 1.12.1941. ujutro do Slavonskog Broda gdje je 1.12.1941 u 23 sata stigao posebni vlak sa 1.400 do 1.500 žena i djece¹¹. Židovska općina u Slavanskom Brodu je organizirala doček, priredila hranu, sakupila odjeću i posteljinu, zdravstvenu pomoć, te prijelaz u drugi vlak za Đakovo, kamo su stigli 5.12.1941. U transportu iz Sarajeva bili su Židovi i iz drugih mjesta u Bosni i Hercegovini.

Novi transport iz Sarajeva s oko 800 Židova otpremljen je 23.12.1941.U Đakovo su poslana žene i djeca izbjeglice iz drugih zemalja (46).

Postojala je logorska ambulanta koju je uz liječnike zatočenike vodio Dr.Rudolf Čelada iz Đakova.

Provedena je akcija¹² spašavanja djece (57)iz logora i njihov smještaj kod židovskih obitelji u Osijeku i okolici (dok još nisu i oni bili internirani). Jedan dio djece je spašen, a neki su zajedno s svojim udomiteljima kasnije poslani 1942. u logor Tenje.

Spašeno je i nekoliko trudnica koje su otpremljene u bolnicu u Osijek ili kod časnih sestara Sv. Križa u Đakovu.

U veljači 1942. dobila je Židovska općina u Osijeku obavijest od općine u Zagrebu, da se 1.200 žena i djece u logoru Stara Gradiška nalaze u strašnom stanju i da ih treba smjestiti u **logor Đakovo**. Prvi transport iz Stare Gradiške je stigao 26. II. 1942, u 10 sati navečer po strašnoj zimi, a drugi transport je stigao 6. ožujka. Židovska općina Osijek je pokušala za njih dobiti od Đakovačke biskupije prazni magazin pokraj mlina, ali su bili odbijeni. Zatvorenice iz Stare Gradiške su bolovale od tifusa ,te je njihovim smještajem među ostale zatočenike nastala je epidemija.

Umrlo je od bolesti ili mučenja 569. Mjesec dana nakon dolaska transporta iz Stare Gradiške, 29.3.1942. Ustaše preuzimaju logor. Nastao je strašan teror. Židovska općina Osijek (Skrb za logore) je i nadalje brinula o hrani za logorašice. 15.lipnja 1942.krenuo je prvi transport (800 osoba) iz logora Đakovo, jer je započela njegova likvidacija. Posljednji transport bio je 5. srpnja 1942.

Židovska općina Rijeka i Sušak. Nakon donošenja talijanskog Zakona o zaštiti rase, svi su kvestori gradova i regija dobili nalog da sastave spiskove Židova (podaci dobiveni od Tita Krešića, Rijeka). Svaki je Židov dobio rješenje (1939. godine) da je Židov prema ovom Zakonu. Ministarstvo unutarnjih poslova Kraljevine Italije dalo je nalog za uhićenje oko 500 Židova 18.lipnja 1940. i smjestila ih u školi Toretta u Rijeci. Nakon nekog vremena (oko 1-2 tjedna) oslobodili su dio uhapšenika, a dio su poslali u internaciju.

U **Rijeci** je formirana grupa za humanitarnu pomoć Dellasem i svaka osoba registrirana kao Židov dobivala je od Dellasema 8 lira dnevno i dokumente za prehranu.

U **Sušak** dolaze izbjeglice iz Austrije, Čehoslovačke i Poljske, a Židovi Rijeke šalju pomoć za njih. Rabin Deutsch u Sušaku pomagao je izbjeglicama uz pomoć Dellasema iz Genove. Upoznao je s tom akcijom kvestora koji je obećao pomoć i dao popis kvestoru koji ih je pohapsio i prebacio ustašama koji su ih poslali u Jasenovac. Uhapsio je i rabina Deutscha i poslao u logor Ferramonte, On je tamo obolio i završio u ludnici Nocera Inferiore u Italiji.

Postojali su posebni «kanali» koji su omogućavali bijeg iz talijanske zone. Spominju se Vojni kanal (Komanda talijanske II Armije) i policijski kanal kojega je organizirao u Rijeci glavni kvestor **Giovanni Palatucci** koji je bio voditelj Ureda za strance. Nakon kapitulacije Italije Palatucci-u u Rijeci dodijeljen je SS kapetan Höpener. To je dovelo do hapšenja Palatuccia 13.rujna 1944. koji je preko Trsta odveden u Dachau gdje je umro 10.veljače 1945. Nakon rata proglašen je pravednikom.

Židove su odvodili preko Trsta u koncentracijske logore. Vlakovi za koncentracione logore su kretali iz Trsta. Tako je od 7.12. 1943. do 24.2.1945. bilo je otpremljeno 22 konvoja (18 konvoja za Auschwitz i 4 posljednja za Ravensbruck). Kada su prestali voziti vlakovi (zbog presječenih veza) logoraši su likvidirali u tršćanskom logoru (Polizeihaftlager) San Sabba (u kojem je bilo oko 3.000 osoba od toga oko 50 Židova).

Jews in Croatia during World War II

The Jewish destiny in Croatia during World War II was similar as the destiny of all European Jews in the countries under the influence of Germany or occupied by it. Already in mid-30' anti-Semitism was felt to be stronger and stronger (Goldstein 1966) Jewish organizations reacted and a Resolution on anti-Semitism was introduced at the 6th Congress of the Union of Jewish communities in Belgrade 1936.

The Regulations was issued (end of 1940) by which Jewish owners of stores and wholesale shops were prohibited to work with human food. The regulation on the Registration of persons of Jewish origin as students and pupils was also issued whereby *numerus clauses* were introduced. The employment of Jews in state services and education was also restricted (Stulli, 1989). The Union reacted to these regulations, but the Government calmed down the representatives of Jewish organization stating that there was no reason for any anxiety (Cvetković, 1939).

Refugees from Germany, Austria, Romania and other countries began to arrive in Yugoslavia and the Government took action for their return and for the revision of residence permits (6 April 1939) and demanded that particular attention be paid to Jewish families in order that they would not hide foreigners in their houses.

A Social fund was established at the Union of Jewish communities (23 April 1939) for helping refugees. All Jewish Communities had to give their contributions to this fund. Later on some of these refugees suffered together with Yugoslav Jews.

On April 10, 1941 a new state under the name NDH (Nezavisna Država Hrvatska) the Independent State of Croatia was established. This state covered the territory of the former Croatia and Bosnia and Hercegovina.

In Croatia, immediately after the Independent State of Croatia (NDH) was proclaimed on 10 April 1941, the next day, 11 April, the first group of Jewish public and cultural workers were arrested (Lengel-Krizman, 1996) with a view of “**contribution**”, that means, giving jewels, gold and money to a value of 1000 kg in gold. On May 13, 1941 counselor Britvić told a group of Jews who had been arrested that he wowed them free on condition that they organized the collection of gold among the Jews of Zagreb. Consequently, a committee was organized called the “Committee for Jewish contribution for the Needs of the State”. Almost all Jews followed the invitation of the Committee. First they gave so-called “invisible property”: jewelry and other valuable things.

Among the Jews the opinion prevailed that their lives could be saved by giving away their gold bracelets, rings and diamond brooches, earrings etc, watches and jewelry (some of them had unique artistic value), pearl necklaces, even the silver cutlery. The Committee also had to collect various household and office furniture.

On October 31, 1941 the Committee issued a “Joint review of the contributions of the Jews for the needs of the state”: I. Cash, II. Furniture; III. Securities; IV. Gold, Jewels and gold money and V. Money and foreign currencies).

From this Report it can be seen that the Committee collected valuables to the amount of 106,533.929,667 Kuna in gold value of 1.065,339 kg.

Završna stranica izvještaja Odbora

DODATAK

Prvih dana rada Odbora, primio je isti nalog, da nabavi oko 2.000.000.- talijanskih Lira. U ono vrijeme nije bilo moguće nabaviti Lire uz niži tečaj od Din. 4.- za 1 Liru pa je Odbor nabavio oko 1.000.000.- tal. Lira uz taj tečaj. U ostalom je tada-nji paritet prema zlatu odgovarao ovom tečaju od Din. 4.- za 1 Liru.

U Zagrebu, dne 31. listopada 1941.

**ODBOR U STVARI PODAVANJA ŽIDOVA
ZA POTREBE DRŽAVE
DRAŠKOVIĆEVA ULICA 25/III
Mann Piliš**

(Pečat:)

**ODBOR U STVARI PODAVANJA ŽIDOVA
ZA POTREBE DRŽAVE
DRAŠKOVIĆEVA ULICA 25/III**

**STANJE PODAVANJA ŽIDOVA ZA
POTREBE DRŽAVE**

dne 31. listopada 1941. godine.

(Pečat:)

**ODBOR U STVARI PODAVANJA ŽIDOVA
U ZAGREBU**

**SKUPNI PREGLED
PODAVANJA ŽIDOVA ZA POTREBE
DRŽAVE DNE 31. LISTOPADA 1941.**

I. Gotovina

A.

1.) do 7.) Predato raznim ustanovama	Kn. 25.545.399.31
8.) Troškovi i nabavke u ime podavanja	" 315.687.15
9.) Gotovina u blagajni Odbora	" 43.639.45

B. Neunovčena, odstupljena ovom Odboru:

1.) Uložne knjižice banaka	" 3.516.322.78
2.) Čekovi Poštanske štedionice	" 1.043.523.-
3.) Potraživanja kod banaka na tekućim računima	" 2.306.810.-
4.) Polozi kod banaka	" 100.000.-
5.) Zaplijenjeno po Redarstvu u Zagrebu	" 1.098.200.-
6.) Zaplijenjeno po inim vlastima	" 944.219.83
7.) Potraživanja iz poduzeća pod povjerenikom i kod privatnih lica	" 2.848.312.-

8.) Potraživanje u inozemstvu " 240.000.- Kn. 38.002.113.52

II. Namještaj

1.) Predato raznim ustanovama " 155.370.-

III. Vrijednosni papiri

1.) U blagajni Odbora čija je vrijednost poznata Kn. 2.500.-
2.) Zaplijenjeno po vlastima " 90.000.- Kn. 92.500.-

IV. Zlato, nakit i zlatni novac

A.

1.) Spremljeno u blagajnu Redarstvenog Ravnateljstva u proci. vrijedn. prema preduzimanju Kn. 32.306.788.45
Prenos Kn. 32.306.788.45 Kn. 38.249.983.52
Donos Kn. 32.306.788.45 Kn. 38.249.983.52

B. Odstupljeno ovom Odboru:

1.) Zaplijenjeno po redarstvu čija je vrijednost poznata " 3.199.276.80
2.) Zaplijenjeno po inim vlastima čija je vrijednost poznata " 348.530.20
3.) U sigurnosnim precincima u Zagrebu, čija je vrijednost poznata " 1.415.291.20
4.) Potraživanja u inozemstvu " 11.284.200.- " 48.554.086.65

V. Valute i devize

A. Primljeno i kupljeno:

1.) Predato Ravnateljstvu za javni red i sigurnost u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj Kn. 6.330.568.50

B. Odstupljeno ovom Odboru:

1.) do 4.) Polozi kod banaka, zaplijenjeno po raznim vlastima, sefovi u Zagrebu i potraživanja u inozemstvu Kn. 13.399.291.- " 19.729.859.50
Ukupno Kn. 106.533.929.67

Na temelju Kn. 100.- za 1. gr. 14 kar. zlata čini = 1065.339 kg. zlata.

Primjedba: Tomu će se imati dodati još i iznos onih navedenih predmeta, čija se vrijednost do sada nije mogla ustanoviti.

(Pečat:)

**ODBOR U STVARI PODAVANJA ŽIDOVA
ZA POTREBE DRŽAVE
DRAŠKOVIĆEVA ULICA 25/III
-Mann Piliš**

Događaji u Židovskoj općini Zagreb 1941.

kronologija

10.4. 1941.

16 sati Sastanak u općini, prijem kod načelnika policije

11.4.1941. (Erev Pesah)

11 sati zgrada općine u Palmotićevoj blokirana od grupe u njemačkim uniformama. Predstavnik Gestapo-a Blum i pripadnik tajne policije ušli u Općinu, pokupili novac, vrijednosne papire i dokumente iz sefa i uzeli ključeve.

13– 17sati Blum ispitivao prisutne. Osobito su ispitivani o izbjeglicama i vezama s inozemstvom

17 sati sastanak «aktivista» u kući dr. Gavre Schwarz

12.4.1941

8 sati blokirani uredi Hevre Kadiše u Amruševoj 8 i glavni rabinat (4 Nijemca u civilnim odijelima). Od tajnika Jozefa Abrahama uzeli ključeve svih ureda, urede zapečatili. Svi stanari Židovi odvedeni u Policiju i zatim u gimnastičku dvoranu Židovske škole u Palmotićevoj. Nastavak ispitivanja Kleina, Jozefa Avrama, Šaloma Freibergera, doveden je i bolestan šef računovodstva Breslauer u kuću dr. Huga Kohna. U stanu je dr. Gavru Schwarz osobno ispitivao Blum, a navečer je doveden i Klein. Nijemci su u toku noći pregledali cijeli arhiv općine i zaplijenili ga.

13.4.1941

Klein u kućnom pritvoru. Pritvoreni i drugi «uglednici» općine: dr. Licht, dr. Pscherhof, tvorničari Maceljski – dio poslan u Graz na ispitivanje (Hinko Gottlieb, Lavoslav Šik, Slavko Mayer, Dragutin Schwarz, Branko Alexander). Većina puštena iz zatvora.

Jewish Community in Zagreb during the Holocaust

The Jewish Community offices in Zagreb were closed the first day after the formation of the NDH, April 10, 1941. Nazis taken all archives, confiscated money, the synagogue was demolished and first Jews were arrested.

At the end of May 1941 it was allowed to open the Jewish community office on the new location - on the King Tomislav Square No 4.

Jewish School, rabbinical Offices and the Organization "Help for Camps" were situated on another location, in the Trenk's street No 8. "Help for camps" was later on moved to the office on Tomislav square (May 1943) and remained active until the end of the war.

Jewish Community in Zagreb was active the whole time of the Second World War and its leadership was chosen by the members of the Community and not imposed by Nazis. Most of the community leader lost their lives in camps, between them also president of the Community dr. Hugo Horn and Rabbi Shalom Freiburger (in 1943). Some of the members of the leadership managed to escape to the Italian Zone of NDH, for example Maks Pcherhof, dr. Drago Rosenberg and the Secretary Mr. Aleksandar Klein who continued to support Community from abroad.

The Community manage to retain (at least at the beginning) the religious ceremonies, Jewish school, Kitchen and the Old age home.

However, they overtake the care of the camps for the refugees and the inmates.

The Community take care of the hiding Jews, the impoverished ones, those thrown out of their homes, with no jobs and no belongings, and especially for the children who remained without their parents, for the old people expelled from their old age home.

The Community was forced to distribute the "Jewish Signs", which had to be paid for and the money given to the Ustasha Police department.

It was collecting the tax by help of which its caritative activities were financed. However, it has to be mentioned that the considerable help was given by Jewish organization JOINT and Delassem.

From the written records it is visible that the Jewish community (during the Holocaust) established following institutions and activities (selected list):

- Shelters for the old peoples and children (22 persons)
- Home for the old peoples moved from Zagreb to Stenjevac (56 protégées and 10 staff). Later on they were moved to the estate of Kardinal Stepinac in Brezovica.
- Department for the burial of the deceased (Hevra Kadisha)
- Health Service with the ambulance for the needy, dental clinic and pediatrics. Jewish doctors offer their places and medicines.

- Pay the hospital expenses for those lacking any means
- Support was given to the Jewish refugees in Zagreb (about 1.000)- 25 Kunas a day (later on more) and giving them the food in the Jewish public kitchen.
- Jewish community support the Concentration camps: Loborgrad (1500 internees), helped the camp Đakovo (1200 Jewish women and children), send the clothes, food and medicines to camp Jasenovac (for about 4000 persons), help 165 young Jews in camp Danica (in May 1941) who were soon send to the camp Jadovno were almost all of them were killed.
- Organized department for religion and service
- Established the School and educational department with the Kindergarten (in the flat of the governess Mrs. Miriam Weiller), Elementary school (until 1942) and Middle School (until 1943) organized by the Rabbi Shalom Freiburger.
- Social department with permanent and periodical support, books for the pupils, support of the impoverished bridges etc.
- Jewish public kitchen with 300 meals per day
- flats for the persons who remained without their homes (these flats was confiscated in May 1943)
- Took charge of providing maintenance of the camps for Jewish refugees from the other countries at Pisarovina (30), Draganić (178), Kerestinec (160) and Zagreb (450 persons).
- Jewish community played a distinctive role in sending the mail and parcels and informing the families about the camps (Jasenovac) and destiny of their family members.
- Jewish community helped refugees who escaped through Zagreb
- WIZO helped to 250 children from Alijah hanoar from Berlin that in last moment escape to the Palestine (via Greece).
- Community provided with water and food Jews in transports to other destination, mainly Auschwitz (from Croatia, from Greece)
- Community established connection with the JOINT and other Jewish organization (with the help of Swiss) who donated medicines and money for help in camps.
- All members of the leadership and clerks of the Community were imprisoned on the 15 October 1943. Only Aser Kisicki and dr. Glückstal were dismissed due to the intervention of the Red Cross, and they continue to work until the end of the War.